

1 De voorgevel van de bunker in 2014.

Foto Raphaël Smid

Voordeurdelers aan de Burstumerdyk 1

Een verkenning van het commandocentrum Bescherming Bevolking en Civiele Verdediging uit de Koude Oorlog in het Friese Grou

JOS BREUKERS

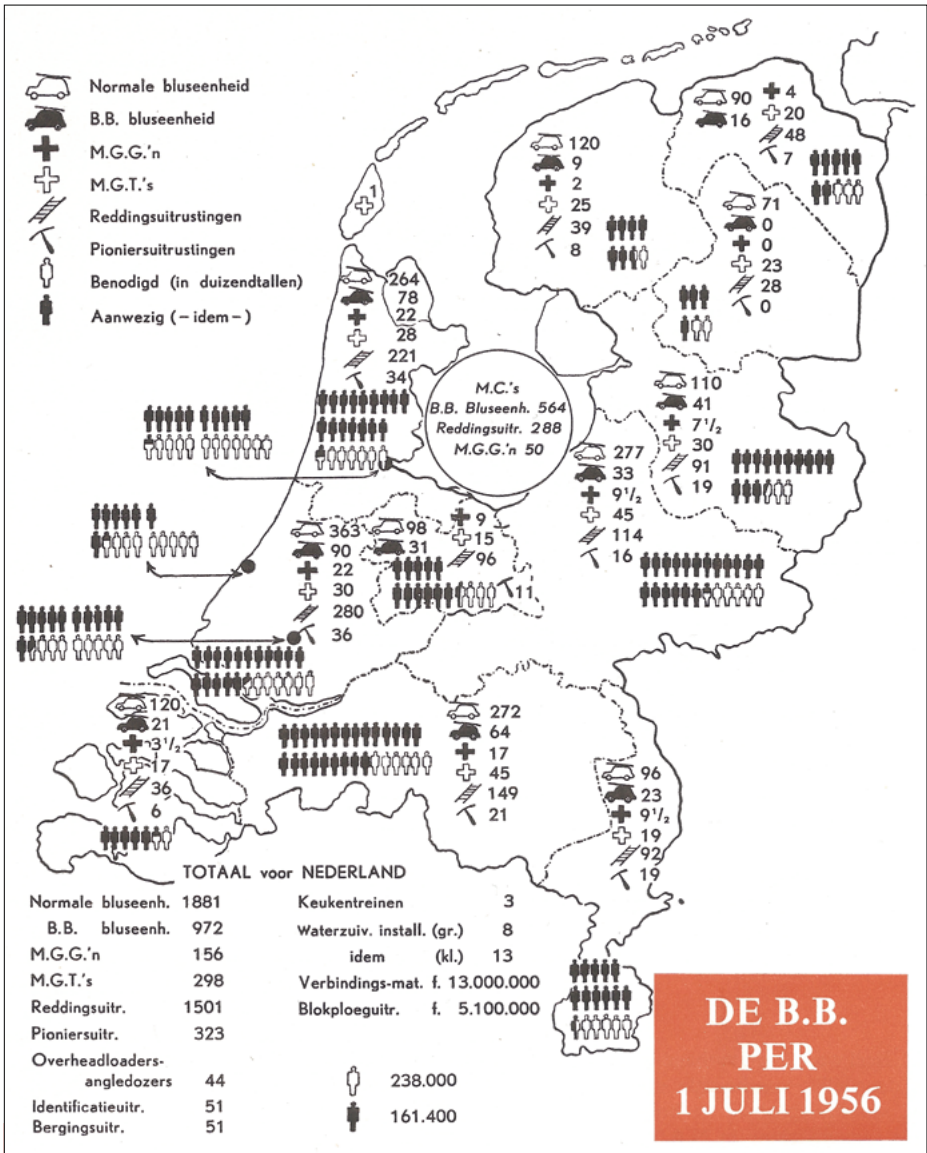
Aan de Burstumerdyk 1 in Grou, sinds 1986 de officiële Friese spelling, ligt een uniek overblijfsel uit de Koude Oorlog, dat bovendien als *in situ*-museum te bezoeken is. Het is de grootste regionale civiele commandobunker in Nederland, in gebruik genomen in 1967. Dit 'commandocentrum Bescherming Bevolking en Civiele Verdediging' is niet alleen vanwege zijn grootte uniek, maar ook omdat het de enige bunker is die onderdak bood aan vier verschillende commandoposten: Kring Commandopost Bescherming Bevolking (KCBB) A-kring Friesland-c, Provinciale Commandopost Bescherming Bevolking (PCBB) Friesland, Gemeentelijk Centrum Civiele Verdediging (GCCV) Leeuwarden en Provinciaal Centrum Civiele Verdediging (PCCV) Friesland. Aanleiding genoeg om in dit artikel de ontstaansgeschiedenis en gebruikperiode van deze bunker onder de loep te nemen. De bunker in Grou is als Museum Bescherming Bevolking bovendien een onderdeel en nevenlocatie van Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid.

77

De vreugde over de capitulaties van Duitsland en Japan in 1945 was van korte duur. Door de tegengestelde geopolitieke aspiraties en politieke ideologieën van de twee grootmachten, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten van Amerika, ontstond een wereldwijde sfeer van spanning en oorlogsdreiging die de Koude Oorlog genoemd werd. Winston Churchill noemde in 1946 de – toen nog denkbeeldige – scheidingslijn tussen de invloedssferen van de beide grootmachten in centraal Europa het 'IJzeren Gordijn'.¹

Veilig. Jaarboek Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid, 3 / Safe. Annual of Korpora, Heritage Public Safety, 3, 76-115. DOI 10.5117/9789048576531_BREUKERS

¹ [www.nato.int](https://www.nato.int/docu/speech/1946/s460305a_e.htm), aldaar: https://www.nato.int/docu/speech/1946/s460305a_e.htm.

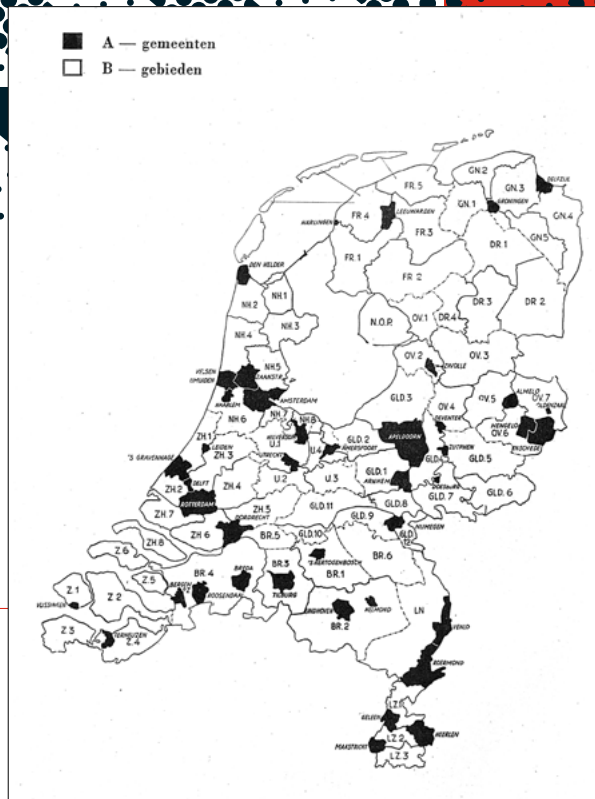

2 Tekening De B.B. per 1 juli 1956.

Inv.nr. 00043642

Ook de Nederlandse overheid erkende de noodzaak om in het geval van toekomstige oorlogshandelingen voorzorgsmaatregelen te treffen om het bestuur, de economie, vitale infrastructuur en de maatschappij in stand te houden en de hulpverlening aan de bevolking uit te voeren. De zogenoemde 'Civiele Verdediging' was

3 De kringindeling in 1952, in: *Vraagbaak Bescherming Bevolking (1952)* binnenkaft.

het geheel van een breed scala aan verantwoordelijkheden en maatregelen om de maatschappij, de georganiseerde samenleving, in stand te houden in buitengewone omstandigheden.² De organisatie Bescherming Bevolking (B.B.) was het grootste en duurste onderdeel van de Civiele Verdediging. De hoofdtaak van de B.B. was de hulpverlening aan de burgerbevolking tegen de gevolgen van oorlogsgeweld, met name door vijandelijke luchtaanvallen.

Kringenbesluit B.B. 1952

Het Kringenbesluit B.B. was een uitvoeringsbesluit op de Wet Bescherming Bevolking van 10 juli 1952, die de mogelijkheid bood om gebieden aan te wijzen, waarin maatregelen tot verhoogde bescherming van de bevolking tegen de gevolgen van oorlogsgeweld moesten worden getroffen. Deze gebieden werden aangeduid als A-gebieden. Het overige gebied van het rijk was B-gebied. Ook bood de wet de

² Ministerie van Algemene Zaken, *De civiele verdedigingsvoorbereiding in Nederland* (Z.p. 1969) 7-9, 33.

mogelijkheid om bepaalde A-gebieden of bepaalde delen van het B-gebied in kringen in te delen.³ Een kring omvat meerdere gemeenten. Het kringenbesluit was gebaseerd op de gevaaraantrekkingskracht, die aan de hand van militaire gegevens voor stad en platteland bij benadering te becijferen was. De in totaal 42 extra gevaar aantrekkende steden en gebieden werden als A-gebieden aangeduid. De rest van het land kreeg de aanduiding B-gebied, verdeeld in zeventig B-kringen.⁴

Conditio sine qua non voor het adequate optreden in noodsituaties en de snelle inzet van hulpeenheden was de bevelvoering en coördinatie vanuit een netwerk van commandoposten met onontbeerlijke technische verbindingen: telex, telefoon, radio en radiotelefonie. In nauwe samenwerking werden de PTT en Politieverbindingsdienst (PVD) belast met de aanschaf en het beheer van de radioverbindingen van de B.B. en de inrichting van de commandoposten met verbinding apparatuur.⁵ De kring gebonden, provinciale en nationale commandoposten waren de knooppunten in het verbindingstelsel van de B.B. en 'het centrale zenuwstelsel van de hulpverlening'. In 1952 was becijferd dat er in totaal 158 commandoposten benodigd waren. Begin 1959 waren hiervan 141 commandoposten gereed.⁶ Een tiental posten waren als 'beschermd onderkomens' gehuisvest in Duitse bunkers uit de Tweede wereldoorlog, oudere militaire forten en kazematten, en zelfs mergelgrotten. De rest van de posten was ondergebracht in bestaande gebouwen, bij voorkeur in de kelder daarvan; dit waren 'onbeschermd onderkomens', die nauwelijks bescherming boden bij bombardementen.⁷

Friesland en de A-gemeente Leeuwarden

In de A-gemeente Leeuwarden gaf de burgemeester aanvankelijk in 1952 de commissaris van politie de leiding in handen van de organisatie van de B.B. aldaar. In september 1954 trad F. Landmeter aan als kringhoofd van de gemeente en verhuisde de administratie van de B.B.-Leeuwarden van het politiebureau naar een voormalige manege aan de Arendstuin 35, waar ook het B.B.-materieel werd opgeslagen. De kringcommandopost was ondergebracht in het souterrain van de Plataanschool.⁸

De provinciale commandopost van de B.B.-Friesland was gevestigd in de oude stroopfabriek aan de Badweg in Leeuwarden en werd geleid door provinciaal com-

³ *Wet bescherming bevolking*, artikel 2 en 3, Staatsblad 404.

⁴ *Wegwijzer Bescherming Bevolking: Uitgave van het Departement van Binnenlandse Zaken in samenwerking met de Stichting Bevordering Bescherming Bevolking* (Den Haag z.j.), VII-B-2.

⁵ L. Koops, *40 jaar politieverbindingsdienst* (Bilthoven 1981) 117-118.

⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Wegwijzer Bescherming Bevolking* (Den Haag 1963) VIII-1.

⁷ Tine van Merwijk (red.) *Civiele verdediging in het tijdperk van wederopbouw. Categorieel onderzoek wederopbouw 1940-1965* (Zeist 2007) 31-33.

⁸ [www.historischcentrumleeuwarden.nl](https://historischcentrumleeuwarden.nl/images/pdf/Leeuwarden_1945-1965-2.pdf), aldaar: https://historischcentrumleeuwarden.nl/images/pdf/Leeuwarden_1945-1965-2.pdf, 172.

4 Overleg in het provinciaal onderkomen B.B. aan de Badweg in Leeuwarden.

Inv.nr. 00046122

mandant Jhr. A. van der Goes. De administratie van de provinciaal commandant werd gevoerd vanuit het provinciehuis aan de Tweebaksmarkt 52.

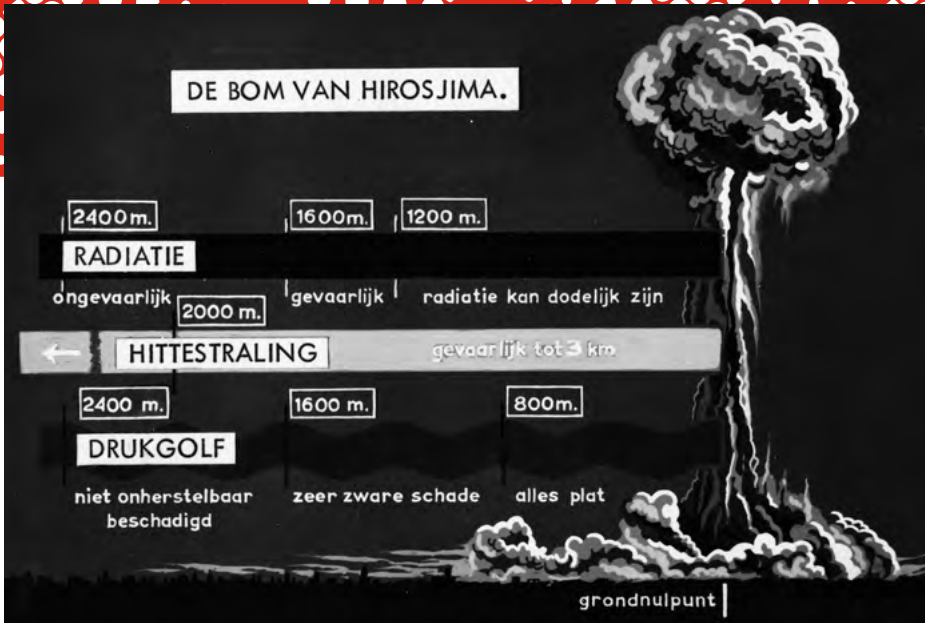
Atoomgevaar

Bij de oprichting van de B.B. in 1952 was het uitgangspunt dat het oorlogsgeweld, waartegen de bevolking beschermd moest worden, zou bestaan uit luchtaanvallen met een conventionele bommenlast van brisant- en brandbommen, vliegende bommen en raketprojectielen vergelijkbaar met de V-1 en V-2.⁹

De door militaire deskundigen opgestelde dreigingsanalyse, officieel de Nationale Militaire Onderstelling (NMO) genoemd, voor het jaar 1955 mocht minister van Binnenlandse Zaken L.J.M. Beel op 22 maart 1955 in de Eerste Kamer verwoorden. De dreiging met conventionele aanvalsmiddelen bleef, maar daarenboven moest rekening worden gehouden met atoombomaanvallen op belangrijke doelen: militaire vliegvelden, de hoofdstad Amsterdam, het regeringscentrum Den Haag, het belangrijkste havengebied Rotterdam en de belangrijkste oorlogshaven Den Helder. Volgens Beel zou de B.B. 'nu ook paraat moeten zijn om hulp te bieden en te redden wat er te redden valt, wanneer de atoombom zijn sinister werk heeft gedaan.'¹⁰

⁹ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Aanvalsmiddelen en enige aanwijzingen ter bescherming daartegen en ter bestrijding daarvan* ('s-Gravenhage 1952) 12-16.

¹⁰ B.E. van der Boom, *Atoomgevaar? Dan zeker BB, de geschiedenis van de bescherming bevolking* (Den Haag 2000) 115; voor Beel: *Handelingen Staten-Generaal (HSG), 1954-1955, II, bl. 2190.*

5 Weergave van de zogenoemde fatale cirkels bij een kernexplosie.

Inv.nr. 00047203

6 Verkenners van de ABC-dienst tijdens een oefening bij Nijmegen.

Inv.nr. 00047207

7 Envelop met 'wenken'.

Inv.nr. 00047202

Ter ondersteuning van de B.B. als lokaal ingebodde hulpverleningsorganisatie met blok- en wijkploegen in de kringen werd in 1955 het landelijk inzetbare Korps Mobile Colonnes (KMC) opgericht, dat bestond uit brandweercolonnes, redding-colonnes en geneeskundige colonnes met een totale sterkte van 21.700 man. Aanvankelijk was het KMC een zelfstandig krijgsmachtdeel, maar vanaf 1963 was het korps een onderdeel van de Koninklijke Landmacht.¹¹

Voor de organisatie van de B.B. had de dreiging dat Nederland een meervoudig aanvaldoel kon worden in een atoomoorlog verregaande consequenties.

De eenvoudige verkenningdienst, die tot taak had de juiste plaats van getroffen objecten en de grenzen van een rampgebied snel en nauwkeurig vast te stellen en

¹¹ Ministerie van Algemene Zaken, *De civiele verdedigingsvoorbereiding in Nederland*, 41-42.

8 Modelwoning in Kollum, december 1961.

Inv.nr. 00047204

9 De tentoonstelling te Leeuwarden in 1962.

Inv.nr. 00046118

de aard en omvang van vernielingen te melden, ging in 1958 op in de specialistische ABC-dienst, die in het veld de besmetting door de inzet van atomaire, bacteriologische of chemische wapens middels metingen moest vaststellen, het getroffen gebied markeren en melden aan de commandoposten. Het ging vooral om het vaststellen van het grondnulpunt (GNP) van een atoomaanval, het bepalen van de dosis initiële radioactieve straling bij de kernexplosie en de verspreiding van radioactieve neerslag (fall-out) erna. De ABC-dienst bestond uit de verkenningsdienst en de ontsmettingsdienst, die getroffen burgers en hulpverleners van de B.B. moest ontsmetten in mobiele en bestaande wasgelegenheden.¹²

Een van de taken van de B.B. was de voorlichting ter bevordering van de weerkracht en zelfredzaamheid van de bevolking. In september 1961 kregen alle huishoudens in Nederland een envelop in de brievenbus met 'Wenken voor de bescherming van uw gezin en uzelf' en een maand later een envelop met de brochure 'Toelichting op de wenken voor de bescherming van uw gezin en uzelf'.

¹² Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 123 e.v.

De B.B. in Friesland zette de voorlichting voort door de openstelling van een modelwoning in Kollum in december 1961. In de woning waren twee schuilplaatsen ingericht met bescherming tegen radioactieve neerslag (fall-out), namelijk de kelder en, voor huizen zonder kelder, de keuken.

Een tentoonstelling in Leeuwarden gaf uitgebreide informatie over de gevolgen van een kernexplosie, de benodigde middelen voor de inrichting van een schuilplaats en het aanleggen van noodvoorraden om in de schuilperiode te overleven.

De dreiging van een atoomoorlog had ook het gevolg dat de B.B. voorbereid moest zijn op de inzet in grotere, kring overschrijdende rampgebieden met meer vernielingen, doden en gewonden. Het was noodzakelijk het aantal kringen te verminderen en in oppervlakte te vergroten en de onderlinge samenwerking goed te coördineren in provinciale commandoposten. Ook moesten de kring- en provinciale commandoposten gehuisvest worden in relatief 'atoombestendige' bunkers. Deze bunkers hoefden niet bestand te zijn tegen een voltreffer door een atoombom. De kans op een directe voltreffer werd verwaarloosbaar geacht; bovendien waren de bouwkosten daarvoor niet op te brengen. De bouwsels moesten wel een volledige bescherming bieden tegen atoomstraling en radioactieve neerslag (fall-out) bij een kernexplosie op afstand.¹³

Kringenbesluit B.B. 1961

Bij Koninklijk Besluit van 5 januari 1961, nr. 7, werd het 'Kringenbesluit B.B.' van 1952 herzien. In de bijlage van het nieuwe 'Kringenbesluit B.B.' (1961) worden de gebieden opgesomd: 43 A- en B-kringen, de A-gemeente Amsterdam, de A-gemeente Dordrecht en de B-gemeente Texel.¹⁴ Kort daarna al, half maart 1961, werden de gebieden ingedeeld in vijftig kringen: de A-gemeente Amsterdam (ook A-kring Noordholland-e genoemd), 32 A-kringen en 17 B-kringen.¹⁵

Een kaart in het *Voorschrift Leiding Bescherming Bevolking* uit 1966 toont bij telling 48 kringen.¹⁶ Volgens het Ministerie van Algemene Zaken waren er in 1969 45 kringen en de gemeenten Amsterdam en Texel. Veertig van de 45 commandoposten waren als 'beschermd onderkomen' aan nucleaire beschermingseisen aangepast.¹⁷

¹³ Remco de Goede, *Rijswijk, park Overvoorde tijdens de Tweede Wereldoorlog en Koude Oorlog* (2014) 95-98.

¹⁴ Blauw, G. en H. Heintjes, *De Burgerlijke Verdediging. Bescherming Bevolking Band II* ('s-Gravenhage, z.j.) II B-21 t/m 29.

¹⁵ *Circulaire van Binnenlandse Zaken, chef afdeling operatiën van 17 maart 1961, nr. ER/61 U 1826, betreffende wijziging indeling B.B.-gebieden, en de Paladijn 5/6* (1961) 1-2.

¹⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Voorschrift Leiding Bescherming Bevolking in staat van paraatheid. Uitgave 1966* (Z.p. [1966]) 133-140.

¹⁷ Ministerie van Algemene Zaken, *De civiele verdedigingsvoorbereiding in Nederland*, 34.

10 Kaart van de kringindeling van 1961 uit *de Paladijn* van maart 1961.

Van de in de periode 1963-1970 gebouwde commandoposten waren er vijf provinciale duoposten, waarin zowel het provinciaal commando B.B. als het Provinciaal Centrum Civiele Verdediging ondergebracht waren.¹⁸

Friesland en de A-kring Friesland-c

Bij het Kringenbesluit 1961 werd de provincie Friesland ingedeeld in drie kringen: A-kring Friesland-a, B-kring Friesland-b en A-kring Friesland-c. De voormalige kringen ‘Leeuwarden’, ‘Nij Oostergoo’ (het gebied rondom Dokkum), de kring ‘Franeker’ en delen van de kringen Drachten en Sneek vormen samen de A-kring Friesland-c.

De leiding van de kring geeft in de correspondentie vaak de voorkeur aan de naam A-kring Friesland Noord. Deze kring bestaat uit de gemeenten Achtkarspelen, Ameland, Baarderadeel, Barradeel, het Bildt, Dantumadeel, Dokkum, Ferwerderadeel, Franeker, Franekeradeel, Hennaarderadeel, Idaarderadeel (waaronder

¹⁸ Van Merwijk (red.) *Civiele verdediging in het tijdperk van wederopbouw*, 97-99.

Grou valt), Kollumerland en Nieuw-Kruisland, Leeuwarden, Leeuwarderadeel, Me-naldumadeel, Oostdongeradeel, Rauwerderhem, Schiermonnikoog, Tietjerkstera-deel en Westdongeradeel.¹⁹

De kring is met 21 gemeenten en bijna 250.000 inwoners de grootste kring van Friesland.²⁰

F. Landmeter, vanaf 1954 kringhoofd van de B.B. in de A-gemeente Leeuwarden, was vanaf de nieuwe kringindeling Hoofd Bescherming Bevolking (H.B.B.) van de A-kring Friesland-c.²¹

In november 1961 verhuisde de kringadministratie Bescherming Bevolking van de Arendstuin naar een nieuw kantoor aan de Grote Kerkstraat 13 te Leeuwarden.²² Deze situatie duurde tot 1 juli 1964, op welke datum een nieuw kantoor werd be-trokken en wel in het perceel Turfmarkt 8 te Leeuwarden. Het Hoofd Bescherming Bevolking van de kring, de heer F. Landmeter, werd met ingang van 1 juni 1965 ge-pensioneerd; zijn opvolger werd de heer J. van der Graaf.

Vorbereidingen, locatie en bouw van de bunker

Van 24 tot en met 28 oktober 1960 vond in de commandopost van de B-kring Gelderland 12 (kringindeling 1952) te Berg en Dal het commandopost-experiment (COPEX) plaats. De bezetting van 26 B.B.-leden, onder wie zeven vrouwen, verbleef een week lang in de bunker, afgesloten van de buitenwereld.²³ Het verblijf was een vierentwintiguursbezetting in een drieploegensysteem. De groep was onderver-deeld in drie ploegen van acht personen plus het kringhoofd en een conciërge-monteur. Een etmaal was per ploeg opgedeeld in acht uur werken (wacht), acht uur slapen en acht uur recreatie. Er waren acht slaapplekken.

Vanuit het heden terugkijkend is het moeilijk een idee te krijgen hoe het deze mensen vergaan zou zijn in geval van een daadwerkelijke atoomaanval.

Stel je voor dat je ten minste zeven dagen of langer afgesloten binnen moet zitten omdat het buiten niet veilig is. Zou je dan acht uur kunnen werken, acht uur ‘rustig’ kunnen slapen en dan ook nog acht uur ‘ontspanning’ kunnen hebben? En dat alles in het besef dat je gezin, familie en andere dierbaren ergens buiten zijn, onder de slechtst denkbare omstandigheden. Een tweeploegendienst van twaalf uur lijkt toch

¹⁹ G. Blauw en H. Heintjes, *De burgerlijke Verdediging. Bescherming Bevolking, band II* (Delft z.j.) II B-23, 275.

²⁰ *Leeuwarder Courant* (LC) (28 april 1962) 7.

²¹ Historisch Centrum Leeuwarden. Toegang 1045 Bescherming Bevolking A-kring Friesland Noord, 1949-1986, NL-LwnHCL-1045-2-7.

²² LC (21 november 1963) 17.

²³ *De Vierde Macht* (juni 1961) 101-103. Het was dus niet in Beek en Donk, zoals Remco de Goede, *Rijswijk, park Overvoorde tijdens de Tweede Wereldoorlog en Koude Oorlog*, 94, en Daan Wennips, *Tijdbeeld, Grou, Beschermd onderkomen BB*, Wennips Bouwhistorie (mei 2019) 10 vermelden.

iets realistischer en praktischer, zonder de recreatie uren van ongetwijfeld rusteloos piekeren.

Het COPEX-experiment leverde belangrijke aanbevelingen op voor de voorzieningen die toekomstige commandoposten minimaal zouden moeten bevatten. Het Bureau Bouwkundige Aangelegenheden van de Hoofdafdeling Organisatie B.B. bij Binnenlandse Zaken ontwierp begin 1961 twee standaardtypen kringcommandoposten (type A met 21 slaappleatsen en type B met 15 slaappleatsen) en een standaardtype provinciale commandopost.²⁴

Het belangrijkste doelwit voor een atoomaanval in Friesland was de vliegbasis Leeuwarden, gelegen noordwestelijk van en op een afstand van 4,2 km van het stadscentrum van Leeuwarden. In de voorlichting door de B.B. was vaak sprake van 'de nominale A-bom' met een explosieve kracht van 20 kiloton TNT (uitgaande van bommen op Hiroshima en Nagasaki) en fatale cirkels tot 3,2 kilometer.²⁵ In 1960-1963 gingen militaire deskundigen echter al uit van een aanval met atoombommen van 150 tot 200 kiloton, en fatale cirkels van 8 tot 11 kilometer.²⁶

Het was dus overduidelijk dat de onbeschermd commandoposten in Leeuwarden verlaten moesten worden. Vanwege de fall-out na een kernexplosie was een locatie ten oosten van Leeuwarden en de vliegbasis uitgesloten in verband met de overwegend westelijke windrichting. Een locatie ten westen van Leeuwarden zou in de waaier van fall-out na een atoomaanval op de haven van Harlingen komen te liggen. De afstand tussen Leeuwarden en Harlingen bedroeg maar 22 kilometer in vogelvlucht.

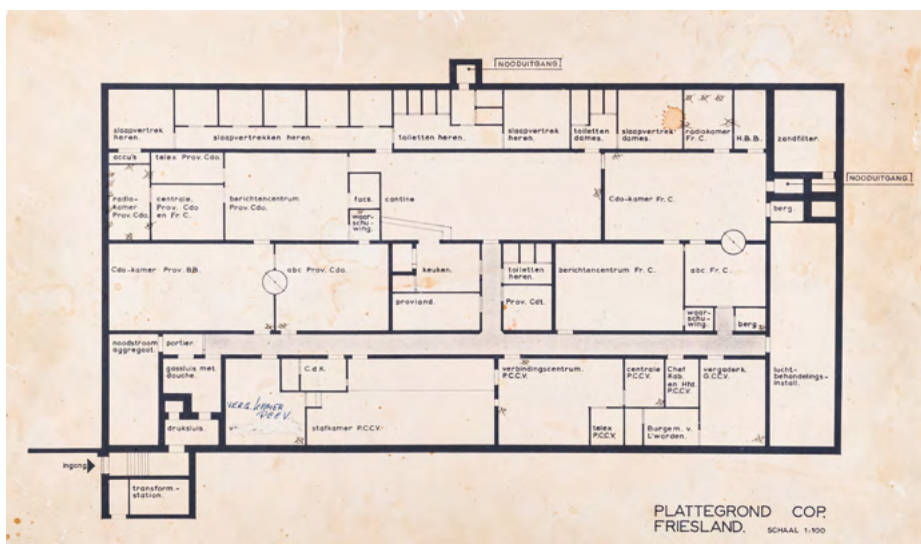
Een plek in het noorden van Friesland was ongewenst omdat in die regio al opstelplaatsen voor de hulpverleningsvoertuigen van de B.B. ingepland waren. De provincie wilde een locatie op veilige afstand, maar wel zo dicht mogelijk bij de Friese hoofdstad en met goede en snelle bereikbaarheid vanuit de stad. Door al deze factoren kwam alleen een locatie ten zuiden van Leeuwarden in aanmerking voor de bunkerbouw.

Het initiatief voor de bunkerbouw kwam van het provinciale commando van de B.B., dat behoefte had aan een atoombestendig onderkomen buiten Leeuwarden. De in 1960 opgerichte Staf Civiele Verdediging in Den Haag wilde van meet af aan, net als de provincie Friesland, vaart zetten in de realisatie van bestuurlijke noodvoorzieningen op provinciaal en gemeentelijk niveau en pleitte voor de gezamenlijke huisvesting van het provinciaal commando B.B. en het Provinciaal Centrum Civiele Verdediging. De A-kring Friesland-c van de B.B. sloot zich aan bij het initiatief en de gemeente Leeuwarden sloot als vierde partij met het Gemeentelijk Centrum

²⁴ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Leidraad Bevelvoering Bescherming Bevolking (L.B.B.B.)*, voorlopige uitgave 1963 (Z.p. 1963) aanhangsel, bijlage g,h en i; Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Voorschrift Leiding Bescherming Bevolking in staat van paraatheid*, 127.

²⁵ Stichting Bevordering Bescherming Bevolking, *Atoomgevaar? Dan zeker B.B.* (Z.p. 1957) 4, 13.

²⁶ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 116.

11 Plattegrond van de bunker. Zie voor een grotere afbeelding van deze plattegrond de binnenzijde van het omslag van dit boek.

Inv.nr. 00046117

Civiele Verdediging aan.²⁷ Daarmee was het besluit tot de bouw van een vierledige gecombineerde commandopost gevallen. Een belangrijke factor was ook de verwachting dat de bouw van één bunker een beperktere investering zou vergen dan de bouw van afzonderlijke onderkomens.

Als mogelijke bouwplaats kwam een terrein net ten zuiden van Grou in beeld. Het perceel was gedeeltelijk eigendom van het Rijk en de provincie en werd als grondbergplaats gebruikt. Dit terrein lag ten noorden van het Prinses Margrietkanaal en oostelijk van de spoorlijn Leeuwarden-Heerenveen-Zwolle. Langs dit traject lag ook de telefoonnetkabel Leeuwarden-Heerenveen en bovendien was naast de spoorlijn de Rijksweg 32 in aanbouw, die in mei 1963 gereed zou komen.²⁸ Gunstige telefoonverbindingen en goede bereikbaarheid per spoor en weg!

In september 1961 stemde het Ministerie van Binnenlandse Zaken in met de keuze voor een gecombineerde commandopost én de locatie Grou. Maar het door de provincie tegelijkertijd ingediende schetsontwerp van een bunker met twee bouwlagen en 94 slaappleatsen werd als te groot en te duur van tafel geveegd. Het ministerie wees ingenieursbureau Bish & Partners uit Den Haag, dat al ruime ervaring had met de bouw van commandoposten, aan voor het bedenken en uitwerken van

²⁷ LC (14 september 1961) 13, LC (27 oktober 1961) 7.

²⁸ Wennips, *Tijdbeeld, Grou, Beschermd onderkomen BB*, 16; LC (6 mei 1963) 6.

een voor het ministerie acceptabel schetsplan. Uiteindelijk aanvaardden alle betrokken partijen in augustus 1962 het vierde schetsplan van het ingenieursbureau.²⁹

De voorbereidingen voor de bouw liepen vertraging op door kleine aanpassingen aan het schetsplan en de indiening van een plan van het Provinciaal Elektriciteitsbedrijf (PEB) in 1963 om bij Grou een elektriciteitscentrale te bouwen.³⁰ De B.B. was daar fel op tegen omdat een energiecentrale ook een aanvalsdoolwit kon zijn, maar de soep werd niet zo heet gegeten want het provinciaal bestuur gaf geen toestemming voor de bouw. Als vergoeding voor de veroorzaakte vertraging moest het elektriciteitsbedrijf een bijdrage van bijna 146.000 gulden leveren aan de bunkerbouw.³¹

De provincie zorgde zelf voor verdere vertraging door een vergeefse poging te doen om in een onderhandse aanbesteding een lokale aannemer voor de bouw te vinden.³²

Aannemer Nelis uit Uitgeest kreeg de opdracht en begon in juni 1965 met de werkzaamheden. De provincie had tijdens het bouwproces een leidende rol als voornaamste opdrachtgever.

Ter voorbereiding op de bouw werd de bodem tot op de vaste zandlaag uitgegraven en opgehoogd met zand. Hierdoor staat het onderkomen, dat maar iets verdiept in het maaiveld ligt, op een volledige en stabiele zandlaag. Met de vrijgekomen grond werd het omringende terrein opgehoogd. De commandopost zelf was opgebouwd als een rechthoekige, gewapend betonnen doos, waarin volgens de *Leeuwarder Courant* 2000 ton beton en 280 ton staal was verwerkt.³³ De betonnen buitenmuren waren 60 centimeter dik en de bunker was bovendien aangeaard. Dat was volgens de toen gangbare berekeningen voldoende om radioactieve straling van een kernexplosie tegen te houden.³⁴

De betonnen
buitenmuren waren
60 centimeter dik
en de bunker was
bovendien aangeaard

Eind 1966 leverde aannemer Nelis de ruwbouw op en kon begonnen worden met de inrichting van het interieur. De houten beheerderswoning en 45 meter hoge zendmast op het dak van de bunker waren toen al geplaatst.

De bunker is 45,50 meter lang, 23,25 meter breed en heeft een oppervlakte van 1057 vierkante meter. De hoogte van de vertrekken is 2,90 meter.³⁵ In enkele officiële documenten wordt de bunker het 'commandocentrum Bescherming Bevolking en Civiele Verdediging' genoemd.³⁶

²⁹ Wennips, *Tijdbeeld, Grou, Beschermd onderkomen BB*, 18.

³⁰ LC (17 november 1964) 18; LC (17 oktober 1967) 13.

³¹ Wennips, *Tijdbeeld, Grou, Beschermd onderkomen BB*, 23.

³² Idem, 21.

³³ LC (10 december 1966) 22.

³⁴ Th.E. van de Leur, *Bescherming tegen kernwapens* (Den Haag 1969) 59.

³⁵ Wennips, *Tijdbeeld, Grou, Beschermd onderkomen BB*, 2-3.

³⁶ Wervingsadvertentie, in: LC (14 mei 1966) 14.

12 Een van de twee dieselmotoren van de noodstroomvoorziening.

Inv.nr. 00047266

Het Ministerie van Binnenlandse Zaken had aanvankelijk in 1961 de bouwkosten op één miljoen gulden geschat. De provincie Friesland nam in de begroting voor 1962 500.000 gulden op voor de Provinciale Commandopost B.B. en 220.000 gulden voor het Provinciaal Centrum Civiele Verdediging. Eén jaar later werd de provinciale begroting met twee ton bijgesteld tot een totaal van 920.000 gulden.³⁷

De eindafrekening van het hele bouw- en inrichtingsproces kwam uiteindelijk op 1.829.285 gulden. De noodstroomvoorziening met dieselmotoren, het luchtbehandelingssysteem en de aanschaf en aanleg alle verbindingsmiddelen hadden ruim 900.000 gulden gekost; al met al de helft van de totale kosten.³⁸

Werksterkte?

In december 1966 meldde de *Leeuwarder Courant* dat de bunker bij Grou aan drie ploegen van 120 man, totaal dus 360 mensen, onderdak moest kunnen bieden. Dat was inclusief de 120 slapenden en 120 verpozenden.³⁹

Kort voor de officiële opening van de bunker in oktober 1967 door de minister van Binnenlandse Zaken stuurde de provincie het ministerie een brief getiteld 'Enkele gegevens ten behoeve van Zijne Excellentie de Minister van Binnenlandse Zaken voor de officiële ingebruikneming van het Commandocentrum nabij Grou.'⁴⁰

³⁷ LC (20 december 1961) 9, LC (19 december 1962) 21.

³⁸ Wennips, *Tijdbeeld*, Grou, *Beschermd onderkomen BB*, 23, LC (10 december 1966) 22, *Friese Koerier* (17 oktober 1967) 3.

³⁹ LC (10 december 1966) 22.

⁴⁰ Korpora, *Map 03, Documenten geschiedenis BB-bunker Grou*, tab 10.

Daarin staat een specificatie van de totale personeels- en werksterkte van de vier instanties in de bunker:

Kring Commandopost Bescherming Bevolking: personeelssterkte 172, werksterkte 68;
 Provinciale Commandopost Bescherming Bevolking: personeelssterkte 160, werksterkte 60;
 Gemeentelijk Centrum Civiele Verdediging: personeelssterkte 10, werksterkte 5;
 Provinciaal Centrum Civiele Verdediging: personeelssterkte 40, werksterkte 25.
 Bij elkaar een gezamenlijke personeelssterkte van 382 personen, met een werksterkte van 158 personen.

Na de officiële opening van de bunker op 16 oktober 1967 meldde *De Paladijn*, net als meerdere kranten, dat de bunker onderdak bood aan vier instanties met een gezamenlijke personeelssterkte van 400 mensen en een werksterkte van 150 personen.⁴¹ Dat komt globaal overeen met de aantallen uit de brief aan de minister.

De term ‘werksterkte’ zorgt voor verwarring en discussie over de bezetting van commandoposten van de B.B. in staat van volledige paraatheid. Tine van Merwijk stelt in haar onderzoek van 2007 dat het formaat en inrichting van de bunker in Grou was afgestemd op het verblijf van 450 personen.⁴² Daan Wennips gaat er in 2019 van uit dat het commandocentrum in Grou ingericht was op de aanwezigheid van 150 personen die daar gedurende 14 dagen in algehele autonome zelfredzaamheid konden verblijven.⁴³

In 1963 was bepaald dat een commandopost moest beschikken over slaapgelegenheden voor ongeveer een derde van de sterkte der bezetting.⁴⁴ Dat impliceert werken, slapen en rusten volgens het drieploegensysteem.

Het *Rijksplan voor de Organisatie Bescherming Bevolking*, uitgave 1967, noemt voor commandoposten een vierentwintiguursbezetting met drieploegensysteem (drie aflossingen per 24 uur) en omschrijft het aantal personen, dat gelijktijdig in dienst is als ‘werksterkte’.⁴⁵

Het *Voorschrift Leiding Bescherming Bevolking in staat van paraatheid* uit 1966 noemt echter als werksterkte het benodigd aantal plaatsen in de commandopost (cop) en vermeldt dat in de cop geen plaats gereserveerd is voor aflosploegen en reservepersoneel. Die moeten in de omgeving van de cop worden ondergebracht.⁴⁶ Dit voorschrift geeft als totale personeelssterkte voor een provinciaal commando

⁴¹ *Friese Koerier* (17 oktober 1967) 3, *LC* (17 oktober 1967) 13, *Nieuwsblad van het Noorden* (24 oktober 1967) 13, *De Paladijn* (november 1967) 13.

⁴² Van Merwijk (red.) *Civiele verdediging in het tijdperk van wederopbouw*, 41.

⁴³ Wennips, *Tijdbeeld, Grou, Beschermd onderkomen BB*, 25.

⁴⁴ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Leidraad Bevelvoering Bescherming Bevolking (L.B.B.B.)*, voorlopige uitgave 1963, aanhangsel, 5.

⁴⁵ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Rijksplan voor de Organisatie Bescherming Bevolking* (z.p. 1967) II-5.

⁴⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Voorschrift Leiding Bescherming Bevolking in staat van paraatheid*, 133-134.

163 personen met een werksterkte van 63 personen en voor een kringcommando een totaal van 175 personen met een werksterkte van 67 personen.⁴⁷

In 1976 verscheen de *Handleiding Civiele Verdediging in de Gemeente* waarin de minimumeisen voor de bouw en inrichting van een Gemeentelijk Centrum Civiele Verdediging werden opgesomd. De noodbestuurspost moest voor een verblijf van ten minste zeven etmalen toegerust zijn met de nodige luchtzuivering, voedselvoorraden, brandstof voor de noodstroomvoorziening en 'slaapgelegenheden voor een even groot aantal personen als het actieve gedeelte van de bezetting telt'. Het merendeel van de personeelssterkte verricht dienst in een tweeploegenstelsel.⁴⁸

Als bijlage waren schetsplannen bijgevoegd van een onderkomen waarin maximaal dertien personen tegelijk werkzaam konden zijn met zeven bedden en een onderkomen voor maximaal 23-25 personen met dertien bedden.⁴⁹

Hoeveel mensen konden tegelijkertijd in de bunker verblijven?

De beslissende factor voor een antwoord op deze vraag is volgens mij het beschikbare aantal slaapplekken in de bunker. De bunker in Grou telt in totaal 79 slaapplekken. Minus leidinggevendens zijn dat ongeveer 75 'algemene' slaapplekken.

In het drieploegensysteem met een achtuursdienst betekent dit dat 75 personen aan het werk zijn terwijl 75 personen slapen en 75 personen tijd aan rust en recreatie kunnen besteden in de kantine, de enige daarvoor in aanmerking komende ruimte in de bunker. In dit scenario zijn minstens 225 personen aanwezig in de bunker.

In het tweeploegensysteem met een twaalfuursdienst zijn 75 personen aan het werk terwijl 75 personen slapen. De kantine is dan alleen bezet rond etenstijd en het aflossingsmoment. In dit scenario zijn minstens 150 personen aanwezig in de bunker, en dat zou overeenkomen kunnen komen met een 'werksterkte' van 150 personen.

Tijdens de tweedaagse oefening 'Oost 1973' in februari van dat jaar waren 120 personen in de bunker aanwezig

Tijdens de tweedaagse oefening 'Oost 1973' in februari van dat jaar waren 120 personen in de bunker aanwezig.⁵⁰ Volgens enkele oud B.B.-leden, die dienst hebben gedaan in de bunker, waren er tegelijkertijd ongeveer 60 tot maximaal 75 personen in de bunker aanwezig bij doorgaans tweedaagse oefeningen en werd er gewerkt in het drieploegensysteem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Staf voor de Civiele Verdediging, *Handleiding Civiele Verdediging in de Gemeente* ('s-Gravenhage 1976) 189-190. Een verblijf van één week wordt genoemd, maar de algemene regel was ten minste veertien dagen. Dit was gerelateerd aan de verwachting dat in 14 dagen de eventuele atoomstraling buiten 'voldoende' was afgenomen om veilig naar buiten te kunnen.

⁴⁹ Idem, 197-198.

⁵⁰ LC (23 februari 1973) 21.

13 De kantine in de bunker.

Inv.nr. 00047267

De bunker zou nooit helemaal bezet zijn geweest.⁵¹ Bij recente rondleidingen en groepsbezoeken in de bunker als museumlocatie is gebleken dat de kantine met moeite 75 personen een zitplaats kan bieden.

Uitgaande van de hierboven opgesomde en elkaar tegensprekende bronnen is het onmogelijk absolute duidelijkheid te krijgen over de bezetting van de bunker in Grou.

Het onderbrengen van 360 (3×120) of zelfs 450 (3×150) personen in de bunker is gewoonweg fysiek onmogelijk. De kantine is immers veel te klein om er urenlang 120 of zelfs 150 personen onder te kunnen brengen. Met 75 'algemene' slaapplekken is er evenmin plaats voor 120 of zelfs 150 mensen in één slaappleeg.

Het is aannemelijk dat de bezetting van de bunker in staat van paraatheid gelijk was aan de, in de brief aan de minister genoemde, werksterkte en bestond uit 158 personen en dat in de praktijk en tijdens oefeningen, maar maximaal 120 personen tegelijkertijd in de bunker aanwezig zijn geweest. Het is echter niet uit te sluiten dat maximaal 225 personen in de bunker konden verblijven.

Indeling van de bunker (zie de plattegrond, p. 89 of afb. 11)

Algemene en facilitaire voorzieningen

- Transformatorstation van het reguliere stroomnet, alleen van buiten toegankelijk
- Stoppenkast, via binnendeur toegankelijk
- Druksluis, voor het in stand houden van overdruk in de bunker om besmetting buiten te houden
- Gassluis met stortkoker voor besmette kleding en twee ontsmettingsdouches
- Portiershok voor het toezicht op de druk- en gassluizen en de registratie van binnenkomende personen

⁵¹ Interviews met Douwe Boonstra (1970-1978) en Bert van Manen (1969-1980) op 29 september 2025.

- Noodstroomaggregaatruimte met twee watergekoelde dieselmotoren, type DAF DS 575 voertuig- en industriemotor. Deze motoren hebben in totaal 600 uren gedraaid; de uitlaatgassen worden via buizen naar buiten afgevoerd
- Accukast met twaalf geschakelde accu's voor de noodverlichting, ter overbrugging van de tijd tussen de uitval van het reguliere stroomnet en het in werking treden van de noodstroomaggregaten
- Twee nooduitgangen
- Twee bergingen
- Kantine, tevens recreatieruimte
- Keuken met berging
- Opslagruimte voor proviand voor tenminste veertien dagen
- Toiletblok voor heren met drie toiletten, één douche en twee wastafels
- Ruimte met de luchtbehandelingsinstallatie met een elektromotor als aanjager. De installatie omvat vier actieve koolstof- en nevelfilters, type R 10 van de Auer-gesellschaft in Berlijn voor het neutraliseren van gifgassen. Opmerkelijk is dat deze filters voorzien zijn van de bouwjaaraanduiding 1968, en derhalve pas ná de officiële opening van de bunker in oktober 1967 geïnstalleerd moeten zijn. In deze ruimte staan ook vier reserve Auerfilters en is ook de waterpomp en water aan- en afvoer aangebracht. Verder staat in deze ruimte een vierzits fiets-trap-dynamo voor de aandrijving van het luchtbehandelingssysteem ter overbrugging van de tijd tussen de uitval van het reguliere stroomnet en het in werking treden van de noodstroomaggregaten
- Ruimte met de zandfilterbak van de luchtbehandelingsinstallatie, voor het neutraliseren van radioactieve straling. Bij een kernexplosie op minder grote afstand zou de zandvulling ook de luchtdruk golf moeten verminderen en hitte-straling moeten verlagen
- Dameslaapvertrek met vier driepersoons stapelbedden (twaalf slaappleatsen)
- Sanitaire ruimte voor dames met twee toiletten, één douche en twee wastafels
- Sanitaire ruimte voor heren met vier toiletten, drie urinoirs met één hoekfontein, twee douches en drie wastafels
- Gang met negen wastafels voor heren
- Groot herenslaapvertrek met vier driepersoons stapelbedden (twaalf slaappleatsen)
- Groot herenslaapvertrek met vier driepersoons stapelbedden (twaalf slaappleatsen)
- Vijf kleine herenslaapvertrekken met twee driepersoons stapelbedden (dertig slaappleatsen)
- De ruimten in de bunker zijn verbonden door een Philips-intercominstallatie
- Op het dak van de bunker is de zendmast van de radiotelefonische verbindingen geplaatst alsook twee luchtkokers voor het aanzuigen en afvoeren van lucht door de luchtbehandelingsinstallatie; deze kokers fungeren ook als luik van de nooduitgangen

14 Schakeltafel voor de bediening van de B.B.- sirenes.

Inv.nr. 00047268

Kring Commandopost Bescherming Bevolking A-kring Friesland-c

- Radiokamer; helaas is de radioapparatuur door KPN ontmanteld. Ook is de tussenwand tussen radiokamer en het aangrenzend slaapvertrek van het Hoofd Bescherming Bevolking verwijderd
- Slaapvertrek van het Hoofd Bescherming Bevolking (HBB) met driepersoons stapelbed
- Berichtencentrum, met acht spreekcellen. In deze ruimte verwerken de leden van de verbindingdienst alle inkomende en uitgaande berichten
- Commandokamer, met één spreekcel. Aan de wanden een incidenten-plotbord en een kaart met het overzicht van de locaties met noodbedden in de provincie. In de wand tussen commandokamer en ABC-dienst is een draaibare en tweezijdige plotkaarthouder aangebracht
- ABC-dienst, met één spreekcel. In deze ruimte worden de gegevens samengevoegd van verkenners 'in het veld' en vaste meetposten, die binnen de kring op watertorens, flatgebouwen, fabriekshallen en dergelijke zijn geplaatst. De hier verzamelde meetgegevens zijn belangrijk om hulpverlenerseenheden buiten te beschermen en de bevolking te informeren of waarschuwen
- Waarschuwing: schakeltafel voor de bediening van de sirenes in de kring

Provinciale Commandopost Bescherming Bevolking Friesland

- Gezamenlijke telefooncentrale van het kringcommando en provinciaal commando met twee koordcentrales van het inductortelefoonnet. De telefooncentrale heeft aansluitingen op het openbare telefoonnet en de overheidsnoodnetten
- Radiokamer met drie Philips zendontvangers (mobilofoons), met elk twee kanalen, op de 460 Mhz-band
- Telexruimte met twee telexapparaten
- Berichtencentrum. In deze ruimte met vijf spreekcellen verwerken de leden van de verbindingdienst alle inkomende en uitgaande berichten

15 Slaapvertrek van de provinciaal commandant B.B.

Inv.nr. 00047269

- Facs: Siemens-facsimilator, telefax voor het versturen van kaarten en grafieken, te gebruiken via het telefoonnet en het radionet
- Waarschuwing: schakeltafel voor de bediening van de sirenes in de provincie Friesland
- Commandokamer, met één spreekcel. Aan de wanden landkaarten van Nederland en Friesland, een wandbord met de B.B.-kringen in Nederland en een planbord voor het aangeven van het beschikbare kringpotentieel, provinciale potentieel en bijstandspotentieel en een planbord met de bedcapaciteit van ziekeninrichtingen. In de wand tussen commandokamer en ABC-dienst is een draaibare en tweezijdige plotkaarthouder aangebracht. In de kamer bureaus met rond de tien werkplekken
- ABC-dienst, met één spreekcel. In deze ruimte worden de gegevens samengevoegd van verkenners 'in het veld' en vaste meetposten in de verschillende kringen van de provincie. De ruimte is ingericht met vijf bureaus en een dubbele houten tekentafel
- Slaapvertrek van de provinciaal commandant B.B. met een bureaustaan aan de wand, de moederklok van de bunker, een radio, driepersoons stapelbed en één wastafel

Gemeentelijk Centrum Civiele Verdediging Leeuwarden

- Vergader- en werkkamer met een landkaart van Noord-Nederland en een plattegrond van Leeuwarden aan de wand en bureaus met vijf zitplaatsen
- Slaapvertrek van de burgemeester van Leeuwarden met driepersoons stapelbed en *en suite* wastafel, douche en toilet

Provinciaal Centrum Civiele Verdediging Friesland

- Vergaderkamer met een kaart van Noord-Nederland aan de wand, een vergadertafel en een lange houten werktafel met spreekcellen aan de wand met vier tot vijf werkplekken

16 Vergaderkamer van het Gemeentelijk Centrum Civiele Verdediging.

Inv.nr. 00047270

- Stafkamer met in totaal twintig werkplekken: twee dubbele bureaus en op een podium twee lange werktafels met elk acht zitplaatsen. De verhoogde opstelling dient om het personeel aan de lange werktafels een beter zicht op de wandkaarten te geven.⁵² Aan de wanden landkaarten van Friesland, Noord-Nederland, Nederland en Nederland met het Verenigd Koninkrijk, België en Noord-Frankrijk
- Verbindingscentrum met twee lange houten werktafels langs de wand met spreekcellen en met negen werkplekken en twee bureaus.
- Telefooncentrale met twee koordcentrales van het inductortelefoonnet en aansluitingen op het openbare telefoonnet en de overheidsnoodnetten
- Telexruimte met twee Siemens-telexapparaten
- Slaapvertrek van de Chef Kabinet en hoofd PCCV met driepersoons stapelbed en wastafel
- Slaapvertrek van de Commissaris der Koningin met eenpersoonsbed en *en suite* wastafel, douche en toilet. In het vertrek stond ook een microfoon met aansluiting op de radiozender, waarmee hij kon 'inbreken' op de regionale publieke omroep om de provinciale bevolking toe te spreken

De bunker in bedrijf

1966

Nog voor de officiële opening van de bunker op 16 oktober 1967 beleefde de bunker zijn vuurdoop tijdens de kerstdagen van 1966. Van 27 december tot oudejaarsdag 1966 vond in Grou het jaarlijkse congres van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJV) plaats. Ruim 500 jongelui hadden zich aangemeld voor dit congres en daar moesten slaapplekken voor gevonden worden. Tweehonderd jongemannen mochten vier dagen in de B.B.-bunker bivakkeren. Een goede gelegenheid

⁵² Leidraad Bevelvoering Bescherming Bevolking (L.B.B.B.) (Z.p. 1953) 26.

17 Kantine van de bunker als slaapzaal voor jongeren, 27 december 1966.

Inv.nr. 00047493.005

om de verwarming, luchtbehandelingsinstallatie en luchtvochtigheid in de bunker in de praktijk te beproeven. Beheerder W. Bil verzamelde 220 brancards uit de B.B.-depots in Sneek, Bolsward en Harlingen voor de bunkergasten.⁵³

Helaas is niet vermeld hoe de drie urinoirs, acht douches en elf toiletten in de bunker deze vierdaagse invasie doorstaan hebben.

1967

De officiële opening van de bunker vond plaats op 16 oktober 1967 en begon met een toespraak door de minister van Binnenlandse Zaken, mr. H.K.J. (Henk) Beernink in de kantine van de bunker. Uiteraard waren ook de toekomstige gebruikers van de noodvoorziening aanwezig: de Commissaris der Koningin in Friesland, mr. H.P. Linthorst Homan; de chef van zijn kabinet, mr. G.F.W. Hartung; de burgemeester van Leeuwarden, J.S. Brandsma; de provinciaal commandant B.B.-Friesland, H.A.J. Duchateau, en het Hoofd Bescherming Bevolking A-kring Friesland-c, J. van der Graaf. Genietend van een dikke sigaar onderging de minister de rondleiding door de vertrekken van de grootste regionale civiele commandopost in Nederland.⁵⁴

1968

Het provinciaal commando B.B.-Friesland besloot in maart 1968 om de bunker als 'imposante, uitstekend geoutilleerde ondergrondse werkplaats' enkele weekenden voor het publiek open te stellen om de bevolking een beter inzicht te geven in het werk en de taken van de B.B.. Ter dekking van de onkosten moesten de bezoekers één gulden betalen, 'terwijl degenen, die bovendien het voor de commissaris der

⁵³ LC (20 december 1966) 10 en (28 december 1966) 13, *Friese koerier* (28 december 1966) 3.

⁵⁴ *Friese Koerier* (17 oktober 1967) 3, LC (17 oktober 1967) 13, *De Paladijn* (november 1967) 13.

18 Slaapkamer met *en suite* van de Commissaris der Koningin.

Inv.nr. 00047271

19 Slaapkamer met *en suite* van de burgemeester van Leeuwarden.

Inv.nr. 00047272

20 Damesslaapvertrek met vier driepersoons stapelbedden.

Inv.nr. 00047273

koningin ingerichte toilet willen bezichtigen, een entree van f 2,50 dienen te betalen welk bedrag ten goede komt aan het B.B.-Noodfonds.⁵⁵

Hierin klinkt toch iets van ergernis door over de sanitaire voorkeursbehandeling die de hoogste provinciale gezagsdrager tijdens een bunkerverblijf genoot. Maar ook de burgemeester van Leeuwarden beschikte in de bunker over een privéslaapvertrek met *en suite* badkamer, voorzien van wastafel, douche en toilet.

Wat de bemensing van de organisatie B.B. betrof deed de provincie Friesland het heel goed, gebaseerd op de gegevens per 31 december 1968, met een provinciaal gemiddelde van 91%, terwijl het landelijk gemiddelde op 80% bleef steken.⁵⁶

1970

Een jaarlijks terugkerend evenement in Leeuwarden was het tweedaagse zaalhandbaltoernooi, dat in de paasvakantie georganiseerd werd door de Rijkskweekschool in Leeuwarden. Op 31 maart en 1 april nam een recordaantal van 57 scholen met negenhonderd deelnemers deel aan dit officieuze zaalhandbalkampioenschap van Nederland voor onderwijzers en kleuterleidsters in opleiding. Op verzoek van de organisatie bood de B.B.-bunker in Grou 140 man een slaapplek.⁵⁷ De overnachtingen in de bunker door de handballers zijn in de *Leeuwarder Courant* ook terug te vinden in 1971, 1973, 1975, 1976, 1977 en 1979.

In 1971 geeft de krant ook details: 'Ze hebben van de provincie negen kamers met in totaal 69 bedden en twee commandokamers tot hun beschikking gekregen, waarin op de grond kan worden geslapen.'⁵⁸ Deze beddentelling klopt precies met de 22 driepersoons stapelbedden in de acht dames- en herenslaapvertrekken, plus de kamer van het Hoofd Bescherming Bevolking met één driepersoons stapelbed!

⁵⁵ LC (30 maart 1968) 1.

⁵⁶ *Civiele Verdediging* (oktober 1969) 169.

⁵⁷ LC (27 maart 1970) 25.

⁵⁸ LC (9 maart 1971) 11.

21 Telefooncentrale van de B.B.-commandopost.

Inv.nr. 00047274

22 Keuken.

Inv.nr. 00047275

1971

De provinciaal commandant B.B. in Friesland, H.A.J. Duchateau, werd per 1 maart 1971 opgevolgd door D. E. (Dirk) Heere.⁵⁹

Het Hoofd Bescherming Bevolking A-kring Friesland-c J. van der Graaf werd in 1971 opgevolgd door E. Wiersma en in 1979 kreeg A.S. Dijk de leiding over de kring. Hij was belast met de waarneming van de functie maar zou deze behouden tot aan de opheffing van de B.B.

1972

In de ochtend van 11 augustus 1972 veroorzaakte een windhoos een gigantische ravage op camping 'Duinoord' bij Nes op Ameland. Twee kinderen overleden ter plaatse. Van de vijftig zwaargewonden overleden er later twee in ziekenhuizen op het vasteland. Al snel na de ramp waren de telefoonverbindingen totaal overbelast. Vanuit het gemeentehuis van Nes kon dankzij het inductor-noodtelefoonnet contact gemaakt worden met de provinciale B.B.-commandopost in Grou.

⁵⁹ Politie-Almanak 1971, 494.

De B.B. zorgde voor de snelle overbrenging van portofoons naar het eiland. Met deze portofoons kon vanuit het gemeentehuis de hulpverlening gecoördineerd worden met de rampplek en de in de omgeving daarvan opgezette hulpposten.⁶⁰

Van 27 tot en met 30 december 1972 diende de bunker als onderkomen voor tientallen tienermeisjes die deelnamen aan een nationaal schaatstrainingenkamp. Naast de schaatstrainingen in Thialf in Heerenveen, werden er maaltijden en lezingen verzorgd in de bunker in Grou, waar de schaatssters ook overnachtten.⁶¹

1973

‘Drieduizend “gewonden” in Friesland bij grote oefening “Oost 1973”’ zo luidde de aankondiging in de *Leeuwarder Courant* van een grote regionale civiele-verdedigingsoefening die op 22 en 23 februari 1973 zou gaan plaatsvinden in de provincies Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel en Gelderland.⁶² De opzet van de oefening was vastgesteld door de Centrale Staf Civiele Verdediging in Den Haag in nauw overleg met de provincies. Op de eerste oefendag werden enkele Friese plaatsen getroffen door oorlogsgeweld: bombardementen met ‘gewone’ bommen, beschietingen uit de lucht en neergestorte vliegtuigen. Op de tweede dag gebeurden er vredesrampen in de vorm van incidenten in fabrieken en verkeersongelukken waarbij gevaarlijke chemische stoffen, onder andere chloor, vrijkwamen. De opvang van de vele gewonden en het transport van hen naar hospitalen en ziekenhuizen was een forse logistieke klus. De vier commandoposten in de B.B.-bunker in Grou hadden de leiding over de oefening, voor zover het de negen deelnemende Friese gemeenten betrof.

In de bunker in Grou waren 120 mensen aanwezig, onder het bevel van de provinciaal commandant B.B. in Friesland, Dirk E. Heere, en George F.W. Hartung, de chef kabinet van de Commissaris der Koningin.⁶³

De provinciaal commandant B.B. in Friesland, de heer D.E. Heere, was aanvankelijk zeer tevreden over het verloop van de oefening en in het bijzonder de inzet van de PTT, militaire staven en het Nederlandse Rode Kruis.⁶⁴ Na negatieve berichten in het *Algemeen Dagblad* en *Het Parool* moest ook hij echter toegeven dat er tijdens de oefening tekortkomingen gebleken waren, met name meningsverschillen over de aanpak tussen burgemeesters en kringhoofden B.B., haperingen in de telefoon-, telex- en radioverbindingen en te weinig apparatuur voor de behandeling van gaspatiënten.⁶⁵

⁶⁰ Gerard Vermeulen, *Het aanzien van 1972. Twaalf maanden wereldnieuws in beeld* (Amsterdam 1973) 158-159, LC (6 september 1972) 4.

⁶¹ LC (15 december 1972) 29.

⁶² LC (20 februari 1973) 11.

⁶³ LC (23 februari 1973) 21.

⁶⁴ *De Paladijn* (april 1973) 4-5.

⁶⁵ *Algemeen Dagblad* (21 mei 1973) 3, *Het Parool* (21 mei 1973) 1 en de reactie van Heere in LC (22 mei 1973) 8.

23 Commandokamer van de A-kring Friesland-c tijdens de oefening 'Oost 1973'.

**Foto Sjoerd Andringa,
Historisch Centrum
Leeuwarden**

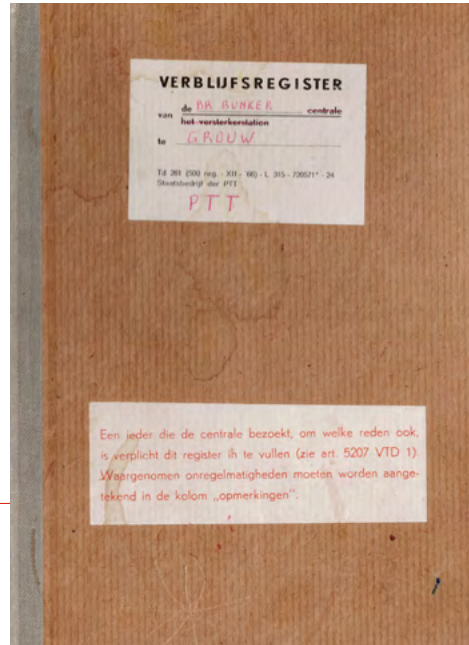

24 Het verbindingscentrum van het Provinciaal Centrum Civiele Verdediging tijdens de oefening 'Oost 1973'.

**Foto Sjoerd Andringa,
Historisch Centrum
Leeuwarden**

25 De kaft van het verblijfsregister.

Inv.nr. 00047210

Uit een in de bunker achtergebleven verblijfsregister van de PTT over de jaren 1967-1981 blijkt dat de bunker op 13 november 1973 van 06.15 tot 13.00 uur bemand was vanwege dijkbewaking.⁶⁶ De dijkbewaking aan de Friese zeedijken was uit voorzorg ingesteld vanwege een herfststorm met hoogwater, maar die veroorzaakte slechts geringe schade.⁶⁷

1975

Zijdelings raakte de commandopost Grou betrokken bij de Zuidmolukse acties in december 1975: de treinkaping bij Wijster, 2-14 december, en de gijzelingsactie in het Indonesisch consulaat-generaal in Amsterdam, 4-19 december. De gijzelingsactie in Amsterdam was een spontane actie ter ondersteuning van de treinkaping, maar dat was bij de treinkapers en de autoriteiten op dat moment onbekend. Regering en autoriteiten besloten uit angst voor verdere gijzelingsacties of zelfs aanslagen tot een verscherpte bewaking van mogelijke doelwitten zoals de NOS-studio's, vliegvelden, ambassades en legeropslagplaatsen. Hiervoor werden honderden militairen, politiemensen en marechaussees ingezet.⁶⁸ De bunker in Grou diende daarbij tijdelijk als verzamelpunt en uitvalsbasis voor de bewakingsploegen, samengesteld uit de Mobiele Eenheden van het district Leeuwarden van het Korps Rijkspolitie.

⁶⁶ Korpora, inv.nr. 00047210.

⁶⁷ *De Volkskrant* (14 november 1973) 7.

⁶⁸ Peter Klerks, *Terreurbestrijding in Nederland 1970-1988* (Amsterdam 1989) 34-36.

26 Reddingsoperatie met een Rijkspolitiesheliikopter tijdens de februaristorm 1979.

Inv.nr. 00012008

1977

Tijdens een ééndaagse oefening op 26 september 1977 werden de gemeentelijke evacuatieplannen van vijf gemeenten aan de Friese noordkust uitgetest. Door dijkoverslag en overstroming diende de denkbeeldige evacuatie van tweehonderd mensen naar hoger gelegen gebied uitgevoerd te moeten worden. De oefening werd geleid door provinciaal commandant Dirk Heere vanuit de bunker in Grou.

Behalve de vijf in nood verkerende gemeenten en het provinciaal commando B.B. deden ook medewerkers van het kabinet van de Commissaris der Koningin, Provinciale Waterstaat, de Rijkspolitie te Water en het regionaal gasbedrijf Frigas mee aan de oefening.⁶⁹

1978

In mei 1978 verleende de gemeente Idaerderadeel, waaronder Grou valt, aan het provinciaal bestuur van Friesland vergunning 'voor de bouw van een woning bij de B.B.-bunker te Grouw'.⁷⁰ De vervanging van het houten onderkomen van de bunkerbeheerder door een bakstenen dienstwoning kostte 185.000 gulden en liep door bezwaren tegen de hoge kosten in de Gedeputeerde Staten van Friesland vertraging op. Pas eind januari 1979 gaf de Statencommissie voor algemene zaken haar fiat voor de nieuwbouw, die in december 1979 gereed kwam.⁷¹ De huurwaarde van de dienstwoning werd vastgesteld op 350 gulden per maand.

1979

In februari 1979 raasden enorme sneeuwstormen over Nederland. Vooral boven de denkbeeldige lijn Amsterdam-Harderwijk-Zwolle was de toestand vanaf 14 februari bar en boos: stroomstoringen, overbelasting van het openbare telefoonnet, inge-

⁶⁹ LC (27 september 1977) 15.

⁷⁰ LC (25 mei 1978) 6.

⁷¹ LC (26 januari 1979) 22.

sneeuwde automobilisten en van de buitenwereld afgesneden dorpen. Tijdens deze wintercrisis schitterden de hoogste provinciale gezagsdragers, de Commissarissen der Koningin, in de provincies Friesland en Groningen door afwezigheid. Zij waren op wintersportvakantie in het buitenland.⁷² In beide provincies werd het provinciaal commando B.B. belast met de coördinatie van de B.B. en de inzet van militairen die met zwaar materieel sneeuwruimploegen vormden. Het noodtelefoonnet met de inductorlijnen werd ingeschakeld om in verbinding te kunnen blijven met gemeentehuizen, ziekenhuizen, brandweer, politie en militaire staven. In de bunker in Grou werden 120 militairen ondergebracht. In de andere Friese kringcommandoposten in Sneek en Oranjewoud en het B.B.-kantoor in Heereveen vonden in totaal 300 militairen een slaapplek. Ook werden dekens en veldbedden uitgeleend aan bedrijven omdat werknemers door de sneeuwhoppen dagenlang niet naar huis konden gaan.⁷³

Helikopters van het Korps Rijkspolitie werden opgeroepen om spoedpatiënten naar ziekenhuizen te brengen en geïsoleerde personen te redden.⁷⁴

1980

De B.B.-bunker in Grou fungeerde op 10 december 1980 als coördinatiecentrum voor een gezamenlijke oefening van de Mobiele Eenheden van het district Friesland van het Korps Rijkspolitie en militairen van de Koninklijke Marechaussee. In het oefenscenario moest het gascompressorstation bij Oldeboorn beveiligd worden tegen een terroristische aanslag en een verdachte auto opgespoord worden die met explosieven geladen zou zijn.⁷⁵ Het gascompressorstation had een belangrijk aandeel in de energievoorziening in Nederland. De gasvoorziening was essentieel voor de instandhouding van het maatschappelijk leven op een voor de bevolking aanvaardbaar peil en daardoor een potentieel doelwit voor terroristische aanslagen met het doel de maatschappij te ontwrichten.⁷⁶

1982

In mei 1982 nam mr. H. Rijpstra afscheid als Commissaris der Koningin in Friesland; hij had deze functie vanaf 1970 bekleed en werd opgevolgd door Hans Wiegel.⁷⁷ De provinciaal commandant B.B. in Friesland vanaf 1 maart 1971, de heer D.E. Heere, werd op 7 september benoemd tot wethouder in Leeuwarden. De plaatsvervangend provinciaal commandant J.W. (Wout) Koning werd belast met de waarneming van de functie en behield deze tot aan de opheffing van de B.B. in 1986.

⁷² *De Volkskrant* (22 februari 1979) 17.

⁷³ *De Paladijn* (maart 1979) 2-5.

⁷⁴ *RP-magazine. Maandblad van het Korps Rijkspolitie* april (1979) 30-32.

⁷⁵ LC (10 december 1980) 25.

⁷⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Civiele Verdediging* (Den Haag 1988) 12.

⁷⁷ *De Paladijn* september (1982) 2.

1985-1986

Tijdens de elfstedentochten van 21 februari 1985 en 26 februari 1986 fungeerde de bunker in Grou als communicatiecentrum, met een ééndagsbezetting van acht of negen personen.⁷⁸

Het einde van de Bescherming Bevolking

Vrijwel vanaf de oprichting in 1952 is er twijfel over de effectiviteit van de B.B., al is de kritiek in het begin incidenteel. De aanvankelijk succesvolle werving van vrijwilligers stopt rond 1955. Om de onderbezetting van de operationele diensten aan te pakken werd in 1958 de noodwachtplicht ingevoerd. Met name buitengewoon dienstplichtigen werden als plichtnoodwachters ingelijfd.⁷⁹ Menigeen van hen ervoer de deelname aan cursusdagen en oefenavonden als een vervelende plicht, waaraan met tegenzin werd deelgenomen.⁸⁰

Vanaf het begin van de jaren '60 komt er in toenemende mate kritiek op de B.B.⁸¹ In de politieke arena zijn het vooral de meest linkse partijen in de oppositie, de Communistische Partij Nederland (CPN) en de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP), die de B.B. als een compleet zinloze en naïeve organisatie typeren en bezwaar maken tegen de hoge uitgaven voor de bescherming van de bevolking, die beter aan nuttige voorzieningen besteed kunnen worden. Tijdens zittingen van de Provinciale Staten in Friesland noemde PSP-lid P. de Leeuw de B.B. de 'Berne Boarterij' (kinderspeeltuin).⁸²

Door de afnemende dreiging van een atoomoorlog en twee grote branden met zware explosies bij chemiebedrijf Marbon in Amsterdam op 10 augustus 1971 en DSM in Geleen op 7 november 1975, kwam de bovenlokale hulpverlening in buitengewone omstandigheden weer volop op de politieke agenda. In 1975 keurde de Tweede Kamer de nota 'Hulpverlening bij ongevallen en Rampen' van het Ministerie van Binnenlandse Zaken goed. Daarin nam het Rijk de medeverantwoordelijkheid voor de bovenlokale brand- en rampenbestrijding op zich. Geld kwam beschikbaar voor de vorming van regionale brandweren, alarmcentrales, materieel en regionaal personeel.

In 1975 werd ook in de Tweede Kamer de motie Aarts aangenomen waarin werd gevraagd om herstructurering van de B.B. Minister van Binnenlandse Zaken Wiegel kwam in 1980 met het besluit om de B.B. op te heffen.⁸³ In feite besloot de regering tot het overdragen van de rampenbestrijdingstaken in oorlogstijd aan de organisaties die dat in vreedstijd ook moesten kunnen doen: de brandweer, het Rode Kruis, het Corps Mobiele Colonnies (landmachtonderdeel) en geneeskundige- en ambu-

⁷⁸ LC (22 maart 2014) 14.

⁷⁹ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Wegwijzer Bescherming Bevolking* (Den Haag 1963) I-13.

⁸⁰ LC (18 december 1965) 25.

⁸¹ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 255-266.

⁸² LC (9 december 1964) 11.

⁸³ Inspectie Veiligheid en Justitie, *75 jaar toezicht op de brandweer* (Den Haag 2015) 35, 41.

lance diensten. Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken G. van Leijenhorst vatte het besluit nog eens kort samen in een brief aan de Tweede Kamer op 7 december 1981:

In een dergelijke, vanwege de maatschappelijke ontwikkelingen als noodzakelijk en gewenst ervaren structuur zal de brandweer, gelet op haar huidige taakstelling en feitelijk functioneren een centrale rol moeten vervullen. Een afzonderlijke organisatie als de BB, die zich in hoofdzaak bezighoudt met grootschalige rampenbestrijding in buitengewone omstandigheden, past daar niet meer in.⁸⁴

Er werd een projectgroep opgericht die in 1982 het rapport 'Contouren van de rampbestrijding' presenteerde. Daarin waren de plannen uitgewerkt voor de reorganisatie van de brand- en rampenbestrijding en de wettelijke basis en inbedding en daarvan.⁸⁵ Dit resulteerde in de invoering van de Brandweerwet en de Rampenwet, beide in 1985, en de opheffing van de B.B. in 1986.

De 'Intrekkingswet Bescherming Bevolking' trad in werking op 1 juli 1986; deze dag is derhalve als de officiële opheffingsdatum van de organisatie Bescherming Bevolking te beschouwen.⁸⁶ De liquidatiefase aangaande het afvloeien van personeel en het afstoten van onroerend goed en materieel moest in december 1986 afgerond zijn. De zeventuizend vrijwillige en plichtnoodwachters en 25 beroepskrachten (officieel noodwachtambtenaren genoemd) van de B.B. in de provincie Friesland moesten op zoek naar een functie elders. Het B.B.-materieel, dat grotendeels eigendom van het Rijk was, ging over naar de brandweer- en hulpverleningsdiensten.⁸⁷

De *Leeuwarder Courant* meldt over de operatie 'Grote Opruiming' van de B.B.: 'Rest nog de BB-bunker bij Grouw. De provinciale staf van de commissaris der koningin zal in geval van een calamiteit gewoon gebruik blijven maken van deze noodvoorziening. Het BB-gedeelte van de bunker zal bij een ramp in het vervolg door de brandweerregio's worden gebruikt.'⁸⁸ Op de deur van een hoogspanningskast in een buitenmuur van de bunker zit nog steeds een bordje met het opschrift 'GROUW BURSTUMERDYK 1 COMMANDOPOST BRANDWEER' dat is aangebracht door de N.V. Nuon.

De bunkerbeheerder in Grou, Wim Bil, kon de dienstwoning als woonhuis kopen en hoefde dus niet te verhuizen.

De Koude Oorlog eindigde met de terugtrekking van de Sovjettroepen uit Afghanistan en de val van de Berlijnse Muur (1989), de Duitse eenwording (1990) en desintegratie van de Sovjet-Unie (1991).

⁸⁴ Tweede Kamer, zitting 1981-1982, 17 220, nrs. 1-2, 3.

⁸⁵ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Contouren van de rampbestrijding. Deel A en B* (s-Gravenhage 1982) A-1-1v.

⁸⁶ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 304.

⁸⁷ LC (5 juni 1986) 7.

⁸⁸ Ibidem.

27 De KPN-zendmast naast het restant van de oude B.B.-mast.
Foto auteur.

Inv.nr. 00047276

De Staf voor de Civiele Verdediging in Den Haag, opgericht in 1960 onder het Ministerie van Algemene Zaken en onder de verantwoordelijkheid van de minister van Binnenlandse Zaken sinds 1971, werd per 1 mei 1991 opgeheven. De coördinerende functie van de staf werd door het einde van de Koude Oorlog niet meer noodzakelijk geacht. De verantwoordelijkheid voor crisisbeheersing kwam bij de individuele betrokken ministeries te liggen, ingebed in het normale beleid in vredes-tijd. De opheffing van het Korps Mobiele Colonnas volgde per 1 januari 1993.

In de jaren na eind 1986 lijkt de bunker in Grou een slapend bestaan te hebben geleid. De bunker werd in 1992 nog gebruikt als slaapplek voor schakers die deelnamen aan het internationale schaaktoernooi in de Frieslandhal te Leeuwarden van 7 tot 14 augustus.⁸⁹

De PTT hield de communicatiemiddelen in de bunker in werkende staat en besloot in 1995 om de communicatiemast om te bouwen tot steunzender voor het mobiele telefoonnet (GSM-net) in Friesland. Door de steunzender verbeterde het bereik van auto- en zaktelefoons aanzienlijk.⁹⁰ Nu is het 'Geen Snoer Meer'-net een onmisbaar element in het dagelijkse leven. De PTT kocht tientallen voormalige B.B.-bunkers om die in te zetten voor het opkomende mobiele telefoonnet. In de bunkers was immers al voeding en noodstroom voorhanden en dichtbij doorgaans ook de benodigde zendmast.

⁸⁹ LC (8 augustus 1992) 11, *NRC Handelsblad* (29 augustus 1992) Zaterdags Bijvoegsel 5.

⁹⁰ LC *Regio* (28 juli 1995) 11.

De PTT transformeerde onder de naam KPN tot een commercieel en beursgenoteerd telecombedrijf en kocht in 2002 de bunker en het omliggende terrein van de provincie Friesland. De oude 45 meter hoge zendmast van de bunker uit 1966 werd later vervangen door een nieuwe mast. Een circa vijf meter lang restant van de oude zendmast is op een betonnen sokkel geplaatst nabij de nieuwe mast als historische verwijzing naar de oorspronkelijke functie van de bunker als commandopost.

Een tweede leven

Eigenaar KPN maakte in 2006 zijn voornemen bekend om het interieur van de bunker in Grou te gaan ontmantelen.⁹¹ En toen verschenen Mark Witte en de stichting Nationale Collectie Bescherming Bevolking (NCBB) ten tonele.

Mark Witte en zijn echtgenote Petra hadden zich al jaren eerder het doel gesteld om het erfgoed van de B.B. te verzamelen en veilig te stellen voor de toekomst. Zij reisden stad en land af om te collectioneren, schenkingen op te halen, te lobbyen en voormalige B.B.-locaties in kaart te brengen. Hun enthousiasme en inspanningen leidden tot de oprichting van de stichting Nationale Collectie Bescherming Bevolking in maart 2000 met Mark zelf als bestuursvoorzitter.⁹²

In de woning en schuur van het gezin Witte in Zierikzee stonden verhuisdozen met documenten en objecten opgeslagen. In Zierikzee ook werd een opslagloods gehuurd. Deze loods was met de stalling van acht grote voertuigen en een omvangrijk aantal goederen volledig gevuld. Veel van dit materiaal was deels afkomstig uit de rampendepots en deels veiliggesteld bij de ontmanteling van voormalige B.B.-commandoposten.

Het lukte de stichting om het bunkercomplex in park Overvoorde in Rijswijk in beheer te krijgen. Dit complex omvat naast Duitse bunkers, een garage en een kantinegebouw uit de Tweede Wereldoorlog een kringcommandopost van de B.B. met daarbij de voormalige beheerderswoning, een grote oefenruïne en leslokalen, allemaal gebouwd voor en gebruikt door de B.B.⁹³

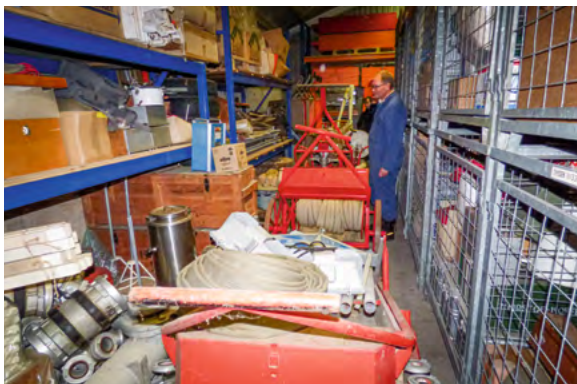
Wat het commandocentrum in Grou betreft volgden er vanaf midden 2006 gesprekken met KPN in Friesland over de toekomst van deze locatie. Ook moest het bestuur van de Nationale Collectie Bescherming Bevolking zich intern beraden of men het wel aan zou durven en kunnen om, naast het bunkercomplex Overvoorde, een tweede *in situ*-bunkerlocatie te gaan exploiteren en onderhouden.

Met KPN kwam het stichtingsbestuur NCBB in juli 2013 tot een gebruiksovereenkomst, waarbij de stichting de toestemming kreeg om de locatie open te stellen

⁹¹ LC (6 juni 2006) 15.

⁹² [www.museumbeschermingbevolking.nl](https://www.museumbeschermingbevolking.nl/over-ons/organisatie), aldaar: <https://www.museumbeschermingbevolking.nl/over-ons/organisatie>.

⁹³ De Goede, *Rijswijk, park Overvoorde tijdens de Tweede Wereldoorlog en Koude Oorlog*, 103-104, 139.

28 Opslagloods van de Nationale Collectie Bescherming Bevolking in Zierikzee, 14 november 2014. Foto auteur.

Inv.nr. 00047277

voor publieksbezoeking. Onder voorwaarde natuurlijk dat er niets zou gebeuren dat de belangen en activiteiten van KPN zou kunnen schaden.

Voorzitter Mark Witte maakte de vorderingen in Grou helaas niet meer mee; hij overleed in december 2013.

Tijdens de Nuclear Security Summit–NSS in 2014 in Den Haag waarbij ook Barack Obama aanwezig was, kwam er een verzoek van de *Leeuwarder Courant* voor een bezoek en rapportage over de bunker in Grou binnen. Dit resulteerde in een twee pagina groot artikel in de *Leeuwarder Courant* over deze bijzondere locatie.⁹⁴ De oproep in het artikel voor ‘vrijwilligers’ resulteerde in ruim zestig aanmeldingen.

Het interieur van het commandocentrum was nog deels aanwezig en met meubilair en realia uit de eigen NCBB-collectie werd het commandocentrum nagenoeg volledig in oorspronkelijke staat teruggebracht. Na deze uitgebreide voorbereidende werkzaamheden en het opleiden van voldoende vrijwilligers in de regio Leeuwarden konden bezoekers in september 2014 voor het eerst de commandobunker Grou als nieuw *in situ*-museum bezichtigen.

Terwijl de voorbereidingen in Grou vorderden waren er ook ontwikkelingen op een ander front. De dood van stuwende kracht en voorzitter Witte had een zware wissel getrokken op de overige bestuursleden. Zorgen omtrent de financiering van de stichting en continuïteit van de collectie namen toe. Het bestuur van de stichting Nationale Collectie Bescherming Bevolking trad in overleg met de stichting het Nationaal Veiligheidsinstituut (NVI) in Apeldoorn, de voorloper van Korpora.

Het NVI beheerde al de nationale collectie van de Nederlandse politie en had het Nationaal Brandweermuseum onder zijn hoede. Het NVI had als doelstelling het tonen van de historie van veiligheid en hulpverlening in Nederland aan bezoekers en het vergroten van het risicobewustzijn en de weerbaarheid bij de bevolking. De historie en het erfgoed van de B.B. sloten daar perfect bij aan.

⁹⁴ LC (22 maart 2014) 14-15.

29 De luchtbehandelings-
installatie.

Inv.nr. 00047278

De integratie van de stichting NCBB in het NVI volgde per 1 juli 2015. Als Museum Bescherming Bevolking (MBB), met twee *in situ*-bunkercomplexen in Rijswijk en Grou, was het erfgoed van de B.B. veilig onder de hoede van het Nationaal Veiligheidsinstituut gebracht. Dit bleef zo ook nadat het NVI in 2022 was getransformeerd tot Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid.⁹⁵

In opdracht van KPN vond in 2016 een asbestsanering in de bunker plaats door de bedrijven Hamer B.V. en Tizzon. Daarbij zijn asbesthoudende onderdelen in de noodstroomaggregaatruimte en de luchtbehandelingskast die asbest bevat verwijderd door Hamer. Tizzon heeft een nieuw asbestvrij luchtbehandelingssysteem geplaatst.⁹⁶

In 2019 heeft Wennips Bouwhistorie in Zwolle in opdracht van het NVI en de gemeente Leeuwarden een bouwhistorisch onderzoek met waardering uitgevoerd voor de bunker van het commandocentrum Grou. In dit (digitaal) rapport zijn de bouwgeschiedenis, architectuurhistorische aspecten en de cultuurhistorische waarden van de bunker in tekst en beeld uiteengezet.⁹⁷

Rapporteur Daan Wennips komt in zijn rapport tot een zeer positieve waardering over de bunker als gezamenlijk commandocentrum van de Bescherming Bevolking en Civiele Verdediging tijdens de Koude Oorlog. Hieronder volgt een samenvatting:

Het bouwwerk getuigt van de oorlogsdreiging die gedurende de Koude Oorlog zeer reëel werd geacht. Het commandocentrum geeft een concrete weerslag van de verwachting waarop dit conflict zou verlopen en hoe men dacht hiermee om te moeten gaan.

⁹⁵ Jos Breukers en Louis Ph. Sloos 'Van Kriminologische Verzameling tot Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid', in: *Veilig. Jaarboek Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid 1 (2023)* 21-23.

⁹⁶ www.hamer.net, aldaar: <https://www.hamer.net/projecten/bunker-grou-asbestvrij-gemaakt>.

⁹⁷ Wennips, *Tijdbeeld, Grou, Beschermd onderkomen BB*.

Vanwege de ruimtelijke oplossingen en uitzonderlijke grootte (dat als een variant op het standaardplan gezien kan worden) van de bunker heeft het gebouw een hoge architectuurhistorische waarde.

Vanwege de aanwezigheid van veel oorspronkelijk apparatuur en inrichtingselementen is de historische functie van het commandocentrum zeer goed herkenbaar. Ontbrekende elementen zijn aangevuld met identieke exemplaren, die van elders afkomstig zijn en die daarmee bijdragen aan de herkenbaarheid.

De combinatie van het gave casco en de compleetheid van het bijbehorende interieur geven bij elkaar een zeer goed herkenbaar beeld van de vroegere functie. Hierdoor is het commandocentrum een zeldzaam voorbeeld van een goed bewaard beschermd onderkomen uit de periode van de Koude Oorlog. Het huidige beschermde onderkomen behoort zonder twijfel tot een van de best bewaarde commandoposten uit de Koude Oorlog in Nederland.

Het onderkomen in Grou is in dit opzicht een belangrijk onderdeel van de Koude Oorlog, omdat deze nog zeer gaaf bewaard is gebleven en als één van de weinige objecten het verhaal van de civiele verdediging met de B.B. en de provinciale en gemeentelijke commandostructuur goed weergeeft.

De combinatie van de vier verschillende functies in één gebouw maakt het gebouw uniek in Nederland en rechtvaardigt bescherming op Rijksniveau.

Vanwege de bovengenoemde monumentale waarden komt het commandocentrum mijn inziens (Daan Wennips) in aanmerking voor plaatsing op de Rijksmonumentenlijst.

Ook het feit dat de bunker in zijn huidige functie als museum het verhaal van de B.B. en de Koude Oorlog vertelt, levert naast de monumentale waarden een aanvullend argument om het gebouw in aanmerking te laten komen voor plaatsing op de Rijksmonumentenlijst.⁹⁸

Toegang tot de bunker

Een toegewijde ploeg van 35 vrijwilligers, in leeftijd variërend van 19 tot 89 jaar, draagt de zorg voor de exploitatie van de bunker en het onderhoud van het buitenterrein. Tijdens de eerste helft van het jaar 2025 verwelkomde het commandocentrum vierduizend bezoekers.

Het commandocentrum is iedere woensdagmiddag geopend van 13.30-16.00 uur, behalve in januari en december, en op de eerste zondag van de maand van 11.00-16.00 uur. Voor groepen, scholen en zakelijke evenementen is een bezoek of rondleiding op afspraak (buiten de reguliere openingstijden) mogelijk. Zie daarvoor www.museumbeschermingbevolking.nl.

⁹⁸ Idem, 5-7.

Summary

During the Cold War the Netherlands took precautions to protect its people from potential disasters, in particular nuclear threats. The Civil Defence Corps was established in 1952 and was divided into reconnaissance and rescue units, fire brigade units, first aid and ambulance units and welfare units. This corps also played a key role in promoting the self-protection of the civilian population.

The command bunker in the village of Grou in the Friesland province is unique for it housed four frontdoor sharers: a circle (district) command station and provincial command station of the Civil Defence Corps, and also two command centres for the continuity of government in the event of nuclear war or a major national emergency: the municipal government control centre (city of Leeuwarden) and provincial government control centre (Friesland province).

The Civil Defence Corps was disbanded in 1986 due to the widely held belief that the risks of a nuclear war were diminished and that the handling of large scale civil emergencies such as floods or earthquakes could be entrusted to the regular fire brigades, ambulance services and the Netherlands Red Cross.

The bunker in Grou, preserved as a time capsule of the Cold War era, now serves as an educational centre under the management of Korpora, the Public Safety Heritage Centre. Here visitors are provided with a glimpse into daily life under the threat of a nuclear attack and can learn about the measures taken to protect the civilian population in the Netherlands in the past.

Keywords

Cold War, Civil Defence Corps, bunker, command centre, nuclear threat, Friesland, Grou

Over de auteur

Jos Breukers (1960) studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en museologie aan de Universiteit Leiden. Hij is werkzaam als hoofdconservator bij Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid. Hij schreef over het Romeinse leger en aspecten van de politiegeshiedenis, zoals *Met gezag bekleed. Ceremoniële uniformen van de Nederlandse politie in historisch perspectief* (2009). Hij is redactielid van *Veilig. Jaarboek Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid*.